

Empatia oraz decentracja interpersonalna a radykalność postaw społecznych

Aleksandra Jerzmanowska

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej

Artykuł przedstawia badanie, którego celem było sprawdzenie, czy istnieje związek pomiędzy tendencją do empatii oraz sytuacyjnie wzbudzoną decentracją interpersonalną a radykalnością postaw społecznych. Badanie miało charakter eksperymentu, w którym badani znaleźli się losowo w trzech warunkach: wzbudzenia nastawienia decentrującego, wzbudzenia nastawienia centrującego oraz warunkach kontrolnych. Dyspozycję do empatii mierzono za pomocą *Indeksu reaktywności interpersonalnej* Davisa (1983). Zgodnie z oczekiwaniem wykazano, że w warunkach wzbudzenia decentracji interpersonalnej poziom radykalności postaw społecznych jest istotnie niższy niż u osób, które znalazły się w warunkach kontrolnych, natomiast w warunkach wzbudzenia centracji interpersonalnej poziom radykalności postaw społecznych jest istotnie wyższy niż w grupie kontrolnej. Okazało się także, że wzrostowi dyspozycji empatycznej towarzyszy nieznaczny spadek radykalności postaw społecznych. Ponadto odkryto efekt interakcji pomiędzy wzbudzeniem centracji a stałą dyspozycją empatyczną, polegający na tym, że u osób o niskim poziomie empatii centracja silniej podwyższa radykalność niż u osób o wysokim i przeciętnym poziomie empatii.

Słowa kluczowe: *decentracja, empatia, radykalność*

Radykalność jest potocznie rozumiana jako skrajność działań i poglądów lub bezkompromisowość. W przedstawionym badaniu podjęto próbę rozwinięcia tego potocznego rozumienia i opisanie zjawiska radykalności jako pewnego aspektu poznawczego funkcjonowania jednostki w kontekście społecznym, a także wyjaśnienia jej związków z inną dyspozycją mającą wymiar zarówno poznawczy, jak i afektywny – empatią. W rozumieniu tu przyjętym radykalność sądów społecznych jest to tendencja do jednoznacznego opowiadania się po jednej ze stron dylematu. Nie łączy się ona z konkretnymi treściami podejmowanych decyzji, chodzi tu o jednoznaczność sądów, czyli tendencję do opowiadania się zdecydowanie po jednej ze stron dylematu, jeżeli występują w nim strony, lub o tendencję do jednoznacznego opowiadania się za jakąś opcją lub jednoznacznego opowiadania się przeciwko niej.

Empatia w badaniu rozpatrywana jest pod dwoma kątami: po pierwsze jako stała dyspozycja jednostki, mierzona kwestionariuszowo, po drugie zaś jako efekt sytuacyjnego wzbudzenia jednego z jej komponentów (decentracji interpersonalnej). Ważne jest, żeby już na początku jasno określić, jak mają się do siebie dwie zmienne wyjaśniające – empatia dyspozycyjna i decentracja. Empatia dyspozycyjna jest szerszym pojęciem: jest to wielokomponentowa i względnie stała inklinacja jednostki do reakcji empatycznych. W jej skład wchodzi zarówno komponenty poznawcze (np. przyjmowanie perspektywy), jak i afektywne (np. empatyczna troska). Decentracja interpersonalna jest natomiast tylko jednym z elementów empatii (tożsamym z poznawczym przyjmowaniem perspektywy). Przyjmowanie perspektywy polega na zdolności podmiotu do nieegocentrycznej orientacji na punkt widzenia drugiej osoby. Wpływ przyjmowania perspektywy na hamowanie agresywnego zachowania stwierdzono w wielu badaniach. Na przykład Richardson, Hammock, Smith, Gardner, Signo (1994) wykazali, że jednostki o wysokim poziomie skłonności do przyjmowania perspektywy rzadziej reagują w agresywny sposób na

---

Aleksandra Jerzmanowska, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa, adres e-mail: aleksandra.jerzmanowska@gmail.com
Dziękuję prof. dr. hab. Jerzemu Trzebińskiemu za opiekę merytoryczną i wsparcie w trakcie badania oraz podczas pisania artykułu.

provokację. Barbara Krache pisze: „Ustalenia dotyczące zarówno przyjmowania perspektyw, jak i wrogiego zniekształcenia (stylu) atrybucji, dowodzą, że różnice indywidualne w zakresie przetwarzania poznawczego informacji społecznych są istotne dla zrozumienia różnic indywidualnych w agresywnym zachowaniu” (2006, s. 59).

Te i podobne wyniki badań, a także implikacje teoretyczne skłoniły autorkę do podjęcia rozważań nad potencjalnym związkiem przyjmowania perspektywy oraz empatii z radykalnością. Postanowiono zatem sprawdzić, czy empatia jako dyspozycja sprzyja niższej radykalności oraz, niezależnie, czy wzbudzenie decentracji interpersonalnej będzie obniżać radykalizm postaw społecznych.

RADYKALNOŚĆ

Radykalność rozumie się tu jako pewien styl myślenia społecznego, charakteryzujący się spostrzeganiem mniejszej liczby aspektów rozpatrywanego zjawiska, faworyzowaniem jednej ze stron oraz podejmowaniem bardziej jednoznacznych decyzji. Dla powyższego rozumienia zjawiska radykalności istotne jest pojęcie dogmatyzmu przedstawione w klasycznej pracy Rokeacha (1954). Rokeach przeciwstawia umysły otwarte (*open minds*) umysłem zamkniętym (*closed minds*), których właściwością jest dogmatyzm (Rokeach, 1960). Dogmatyzm przejawia się sztywnością systemu poznawczego oraz jego zamknięciem na nowe informacje. Osobę dogmatyczną cechuje bardzo wysoki poziom pewności co do słuszności swoich przekonań, a przekonania te nie są podatne na zmianę, mimo dostępności informacji z nimi sprzecznych. Dogmatyzm traktuje się jako formalną właściwość przekonań, niezależną od ich treści. A więc można na przykład być zarówno dogmatycznie religijnym, jak i dogmatycznie antyreligijnym. Radykalność jest zbieżna z dogmatyzmem w kilku ważnych aspektach: osoby o dogmatycznym stylu myślenia, podobnie jak osoby o wysokim poziomie radykalności dążą do możliwie prostych i kategoriowych rozwiązań, nie tolerując sprzeczności i złożoności poznawczych (*intolerance of ambiguity*; Johnson, 2010). Ponadto wysoki poziom zarówno radykalności, jak i dogmatyzmu wiążą się z większą pewnością na temat słuszności własnych przekonań (*rigid certainty*, *ibidem*). Kolejnym zjawiskiem związanym zarówno z radykalnością, jak i dogmatyzmem jest potrzeba domknięcia poznawczego (*need for cognitive closure*; Webster, Kruglanski, 1994), uznawana za komponent dogmatyzmu (Jonhson, 2010). Jest to zmienna latentna, manifestująca się pragnieniem przewidywalności, preferowaniem sytuacji i zjawisk uporządkowanych i ustrukturyzowanych, trudnością w znoszeniu dwuznaczności. Opierając się na przesłankach teoretycznych, można wnioskować, że

potrzeba domknięcia poznawczego sprzyja radykalności, przyczyniając się do wybierania postaw bardziej radykalnych (czyli jednoznacznych): osoby, które źle się czują w dwuznacznej lub niejasnej sytuacji, będą preferować wybranie bardziej jednoznacznej opcji niż opcja złożona, która podtrzyma ich stan niepewności. Ponadto zarówno radykalność, jak i dogmatyzm odnoszą się do formalnej właściwości myślenia i nie są zależne od treści przekonań. Dogmatyzm nie jest jednak tożsamy z radykalnością, bardzo istotna w definiowaniu dogmatyzmu jest bowiem szczególna organizacja systemu przekonań oraz identyfikacja z autorytetami (Rokeach, 1960), co niekoniecznie musi być właściwością radykalności. Radykalność, która polega przede wszystkim na dążeniu do jednoznaczności sądów, nie musi wiązać się z bezkrytycznym przyjmowaniem przekonań autorytetów.

Nieradykalny (umiarkowany) styl myślenia wymaga odpowiedniego poziomu złożoności poznawczej, ponieważ wiąże się z uwzględnieniem większej liczby argumentów, które należą do bardziej zróżnicowanych kategorii. Potwierdzają to badania Doroty Wiszejko-Wierzbickiej (2006) nad poziomem myślenia społecznego. Wiszejko-Wierzbicka postawiła i potwierdziła hipotezę, że osoby o niskim poziomie zaawansowania w rozwoju myślenia społeczno-politycznego, czyli takie, które cechuje niska złożoność poznawcza, będą częściej przychylić się do radykalnych rozwiązań, a także z większą pewnością wyrażać swoje opinie na temat tego, jak należy postąpić i jakie stanowisko przyjąć. Autorka dowiodła też, że osoby o bardziej złożonym stylu myślenia będą częściej niż osoby o prostszym stylu myślenia argumentowały swoje decyzje w sposób złożony i wielostronny, dostrzegały więcej stron dylematu, a także zdecydowanie rzadziej faworyzowały jedną ze stron. Pokazuje to związek złożoności poznawczej z radykalnością.

Radykalność jest zatem, mówiąc potocznie, widzeniem czarno-białym. Formalnie natomiast jest to tendencja do jednoznacznego opowiadania się po jednej ze stron dylematu, do spostrzegania mniejszej liczby aspektów rozpatrywanego zjawiska i faworyzowania jednej ze stron, a także do większej pewności przy podejmowaniu decyzji. Sprzyjają jej niska złożoność poznawcza i wysoka potrzeba domknięcia poznawczego. Przeciwnością radykalności w tym rozumieniu jest postawa umiarkowana, charakteryzująca się tendencją do dostrzegania więcej niż jednego aspektu rozpatrywanego zjawiska, do bardziej złożonej argumentacji swojej decyzji, w której brane są pod uwagę racje obu stron (bądź zalety i wady różnych rozwiązań), a co za tym idzie tendencja do nieopowiadania się jednoznacznie po jednej ze stron lub opcji dylematu. Postawa umiarkowana sprzyja wielowymiarowemu

spostrzeganiu danej sytuacji lub zjawiska. Radykalność i umiarkowanie tworzą zatem bieguny kontinuum opisującego to, w jakim stopniu ludzie jednoznacznie opowiadają się za jedną ze stron dylematu.

EMPATIA

W historii badań nad empatią wyraźnie zarysowały się problemy z jej zdefiniowaniem. Kluczowe jest tu rozróżnienie na empatię rozumianą w kategoriach afektywnych oraz empatię rozumianą w kategoriach poznawczych, a także na empatię jako skutek – reakcję na doświadczenia innej osoby – lub jako proces, który do tego prowadzi. Skutki mogą być afektywne bądź poznawcze, procesy zaś, z wyjątkiem kilku prostych mechanizmów niekognitywnych, są w większości poznawcze i wymagają bardziej lub mniej zaawansowanego przetwarzania poznawczego. Przez większą część XX wieku dominowała tendencja do oddzielnego rozpatrywania poszczególnych elementów empatii. Jedną z pierwszych propozycji zintegrowanego podejścia do niej przedstawił Mark H. Davis (1980, 1983). Według wielowymiarowej teorii Davisa, „(...) empatia składa się z wielu oddzielnych, ale wzajemnie powiązanych konstruktów” (1999, s. 71), a są to zarówno procesy empatyczne, jak i wynikające z nich skutki, tak afektywne, jak i poznawcze. Davis za pomocą analizy czynnikowej wyodrębnił cztery aspekty empatii (1980): (1) skłonność do przyjmowania perspektywy innych osób (wymiar poznawczy); (2) skłonność do odczuwania empatycznej troski i współczucia w stosunku do ludzi dotkniętych niepowodzeniem (wymiar afektywny); (3) skłonność do odczuwania osobistej przykrości w odpowiedzi na cierpienie innych (wymiar afektywny) oraz (4) skłonność do wyobrażania sobie siebie w sytuacjach fikcyjnych, np. jako bohaterów książek lub filmów (wymiar poznawczy). Skonstruowany przez Davisa *Indeks reaktywności interpersonalnej* zawiera cztery podskale odpowiadające wyodrębnionym aspektom empatii (fantazji, przyjmowania perspektywy, empatycznej troski oraz osobistej przykrości). Narzędzie to odzwierciedla wielowymiarowe podejście teoretyczne i jest do dziś jednym z najczęściej stosowanych narzędzi do pomiaru empatii, które doczekało się licznych adaptacji (m.in. Fernández, Dufey, Kramp, 2011; Siu, Shek, 2005). Słuszność wielowymiarowego podejścia do empatii, a także trafność wyodrębnionych przez Davisa wymiarów została potwierdzona w wielu późniejszych badaniach (Cliffordson, 2002; Pulos, Elison, Lennon, 2004), które wniosły niewielkie tylko modyfikacje do oryginalnej teorii. Na przykład Cliffordson (2002), stosując analizę czynnikową do ponownej weryfikacji wieloczynnikowej teorii Davisa,

potwierdziła, że badane zjawisko ma strukturę wielowymiarową, obejmującą procesy afektywne oraz poznawcze, ale dowiodła, że jest to struktura hierarchiczna z jednym czynnikiem głównym, pokrywającym się z wyodrębnioną przez Davisa empatyczną troską oraz częściowo z przyjmowaniem perspektywy oraz fantazją.

Obecnie dynamicznie rozwijający się nurt badań nad zjawiskiem neuronów lustrzanych skłania do znacznego poszerzenia zakresu odniesień teoretycznych i empirycznych w badaniach nad empatią. Neurony lustrzane zostały odkryte w latach 90. podczas badań nad korą ruchową u małp. Zaobserwowano, że te same neurony, które uaktywniają się w mózgu podczas wykonywania danej czynności, uaktywniają się również podczas obserwowania tej czynności u innych osobników (Gallese, Fadiga, Fogassi, Rizzolatti, 1996). W późniejszych badaniach wielokrotnie potwierdzono ten sam mechanizm u ludzi (między innymi: Grezes, Armony, Rowe, Passingham, 2003; Iacoboni i in., 2005). Skutkiem obserwowania czyichś gestów lub czynności jest wytworzenie przez mózg obserwującego wewnętrznej reprezentacji i symulacji obserwowanej czynności. Okazuje się więc, że to, co przewidywano na gruncie teorii i mierzono za pomocą samoopisowych kwestionariuszy (m.in. zdolność do przyjmowania cudzej perspektywy), jest zjawiskiem obserwowalnym i mierzalnym na poziomie neuronalnym.

Współczesne badania, wykorzystując najnowsze metody obrazowania mózgu metodą fMRI, pogłębiają wiedzę na temat empatii, potwierdzając jednocześnie na gruncie neuropsychologii i neurokogniistyki trafność wielowymiarowego podejścia zaproponowanego przez Davisa, i istnienie wyróżnionych przez niego czynników. Dowiedziono na przykład, że aktywność neuronów lustrzanych koreluje dodatnio ze wszystkimi skalami *Indeksu reaktywności interpersonalnej* oprócz skali osobistej przykrości (Kaplan, Iacoboni, 2006; Pfeifer, Iacoboni, Mazziotta, Dapretto, 2008).

Na empatię składają się zatem afektywne reakcje na emocje i zachowania innych osób oraz poznawcza analiza cudzej perspektywy. W niektórych podejściach, szczególnie w obrębie psychologii stosowanej, pojawia się obecnie trzeci aspekt – świadome działanie empatyczne (Gerdes, Segal, 2011). Nie był on jednak brany pod uwagę w opisywanym badaniu.

W tej pracy empatia jest rozpatrywana w dwóch ujęciach: jedno koncentruje się na procesie empatycznym, zwanym przyjmowaniem perspektywy, drugie, szersze, dotyczy empatii rozumianej jako stała dyspozycja jednostki, a definiowanej zgodnie z podejściem wielowymiarowym.

DECENTRACJA

Najbardziej złożonym procesem poznawczym, o którym mówi się w kontekście empatii, jest przyjmowanie perspektywy (Davis, 1999; Hoffman, 2006), czyli inaczej decentracja. Znaczenie tego procesu w teorii rozwoju poznawczego podkreślał Piaget (1993), natomiast z grona współczesnych teoretyków odwołuje się do niego między innymi Wispe (1986). Proces ten polega na częściowym zrezygnowaniu z własnej perspektywy na rzecz wyobrażenia sobie cudzej. Zjawisko to może odnosić się do perspektywy wzrokowej – wyobrażenia sobie, jak dany obiekt wygląda z perspektywy osoby stojącej w innym miejscu: mamy wtedy do czynienia z percepcyjnym przyjmowaniem perspektywy. Jednak decentracja może się odnosić również do procesów poznawczych: wyobrażenia sobie myśli i motywów działania innej osoby. Mamy wtedy do czynienia z poznawczym przyjmowaniem perspektywy.

W tej pracy decentracja będzie rozumiana jako poznawcze przyjmowanie perspektywy, czyli umiejętność wyobrażenia sobie punktu widzenia, myśli i motywacji innych osób.

Interesujące jest, czy występują różnice indywidualne w zakresie zdolności do decentracji. Już Piaget zauważa, że nie wszyscy dochodzą do pełnej decentracji. Wielu badaczy zajmujących się procesami związanymi z empatią przyjęło założenie, że istnieją różnice indywidualne w tym zakresie i zajęło się pomiarem tej zdolności, głównie u dzieci. Percepcyjne przyjmowanie perspektywy mierzy się między innymi za pomocą zadania „trzy góry” (Piaget, Inhelder, za: Davis, 1999): dziecko siedzące przy stole, na którym stoją trzy przedmioty przypominające góry, proszone jest o wybranie obrazka przedstawiającego ten fragment góry, który widziałby ktoś siedzący na innym krześle. Stworzono również narzędzia do pomiaru afektywnego przyjmowania perspektywy, czyli wyobrażenia sobie stanu emocjonalnego innej osoby. Jednym z najbardziej powszechnych jest *Test spostrzegania interpersonalnego*, w którym badanemu przedstawia się czyjąś historię, a następnie prosi się o narysowanie wyrazu twarzy jej bohatera (Borke, 1971).

Pomiar poznawczego przyjmowania perspektywy wydaje się bardziej skomplikowany. Według Davisa (1999), istnieje tylko jedna miara tego zjawiska dla dorosłych i jest to skala przyjmowania perspektywy, wchodząca w skład *Indeksu reaktywności interpersonalnej*. Używa się natomiast licznych wariantów zadań decentrujących, które jednak nie mierzą skłonności do przyjmowania perspektywy jako indywidualnej dyspozycji, lecz jedynie sytuacyjnie wzbudzają decentrację. Jedno z takich

zadań polega na tym, że badanemu prezentuje się obrazek przedstawiający trzy osoby i prosi o opowiedzenie historii z punktu widzenia każdej z trzech osób (Feffer, Gourevitch, 1960).

HIPOTEZY

W świetle przedstawionych teorii postawiono trzy hipotezy:

Hipoteza I

Wyższy poziom stałej dyspozycji empatycznej wiąże się z niższym poziomem radykalności postaw społecznych.

Założono, że ludzie próbujący wyobrazić sobie uczucia innej osoby lub przyjąć rolę innej osoby kodują i przetwarzają informacje na bardzo zaawansowanym poziomie, muszą bowiem wytworzyć obszerną, wielowymiarową i złożoną reprezentację tej osoby (Davis, 1999). Można więc założyć, że osoby, którzy mają wyższą dyspozycję empatyczną są przyzwyczajone czy oswojone z przetwarzaniem informacji na wyższym poziomie w sytuacjach społecznych, często bowiem doświadczają procesów związanych z empatią. Może to dziać się na zasadzie skojarzenia: bodźce społeczne aktywizują u tych osób przetwarzanie informacji na zaawansowanym poziomie, ponieważ ich własne procesy empatyczne, zachodzące również w sytuacji interakcji społecznej, zmuszają ich do przetwarzania informacji na takim poziomie. Dlatego w procesie formułowania poglądów i sądów społecznych przetwarzają oni informacje na tym samym, zaawansowanym poziomie. Prowadzi to ostatecznie do wydawania bardziej wielowymiarowych i złożonych sądów na temat świata społecznego, a co za tym idzie do bardziej umiarkowanych poglądów.

Hipoteza II

Wzbudzenie decentracji wpływa na obniżenie radykalności postaw społecznych, a wzbudzenie centracji na jej podwyższenie.

Rozpatrywanie wielu różnych czynników sytuacyjnych niezwiązanych z własną osobą oraz nieograniczanie się do czynników wewnętrznych w procesie atrybucji odnoszącym się do innej osoby wymaga odwrócenia procesów atrybucyjnych. Tak się dzieje w empatycznym procesie przyjmowania perspektywy, kiedy w stosunku do obserwowanego stosujemy takie same atrybucje, jakie odnosimy do siebie. „Przyjmowanie ról prowadzi do wytworzenia się u obserwatora atrybucyjnych wyjaśnień dotyczących zachowań obserwowanego, odpowiadających jego własnym – wyjaśnień, które kładą nacisk na czynniki sytuacyjne” (Davis, 1999, s. 230), a zatem wydaje się

bardzo prawdopodobne, że pomaga to unikać uproszczeń w sądach dotyczących innych ludzi. Poglądy skrajne, czyli radykalne, są wynikiem uproszczonych sądów o innych (uproszczonych, ponieważ nierozpatrujących lub rozpatrujących w ograniczonym stopniu czynniki sytuacyjne).

Decentrację ujmuję się w tej pracy szerzej niż jako umiejętność przyjęcia perspektywy drugiej osoby. W przeprowadzonym badaniu decenteracja traktowana była jako umiejętność przyjęcia perspektywy co najmniej dwóch osób (w zależności od tego, ile osób było zaangażowanych w daną sytuację). Tak rozumiana decenteracja powinna jeszcze silniej sprzyjać obniżeniu radykalności postaw, ponieważ polega na uwzględnieniu różnych punktów widzenia, wyobrażeniu sobie odmienności sytuacji dwóch (lub więcej) osób oraz ich zróżnicowanych stanów emocjonalnych. Powinno to aktywizować nieradykalne, wielowymiarowe postrzeganie sytuacji społecznych i prowadzić do bardziej umiarkowanych postaw.

Hipoteza III

Im wyższy poziom stałej dyspozycji empatycznej, tym silniejszy wpływ decenteracji na obniżenie radykalności postaw społecznych.

Zakłada się, że przy wyższym poziomie empatii wpływ decenteracji na radykalność jest silniejszy, ponieważ stała dyspozycja empatyczna, której elementem jest zdolność do przyjmowania perspektywy, powinna ułatwiać lub nasilać aktywizowaną eksperymentalnie decenterację. Skłonność do empatii jest bowiem, między innymi, skłonnością do przyjmowania perspektywy, można zatem wnioskować, że proces poznawczy zwany decenteracją zachodzi częściej u osób o wyższym stałym poziomie empatii niż u osób o niższym poziomie empatii, a co za tym idzie struktury poznawcze wykorzystywane do przyjmowania perspektywy są dobrze rozwinięte. Inaczej mówiąc, osoba o wyższej stałej dyspozycji empatycznej pozostaje niejako w gotowości do przyjęcia cudzej perspektywy, podczas gdy osoba, której słabsza skłonność empatyczna nie inklinuje na co dzień do przyjmowania cudzej perspektywy, może być gorzej przygotowana poznawczo do decenteracji. Można więc przypuszczać, że zastosowane zadanie decenterujące będzie oddziaływało silniej na osoby o wyższej skłonności empatycznej niż na osoby o niższej skłonności empatycznej. Założono więc, że w badaniu będziemy mieć do czynienia z modelem, w którym empatia działa jako moderator w związku pomiędzy decenteracją a radykalnością, facylitując sytuacyjnie wzbudzone przyjmowanie perspektywy, a co za tym idzie silniej obniżając radykalność.

METODA

Osoby badane

W badaniu wzięło udział 60 osób. Wszystkie osoby to uczniowie III klasy jednego z warszawskich liceów ogólnokształcących w przedziale wiekowym 18–19 lat ($N = 60$; $K = 44$; $M = 16$).

Schemat badania

W badaniu występowały dwie zmienne niezależne: manipulowana eksperymentalnie decenteracja oraz diagnozowana kwestionariuszowo empatia dyspozycyjna. Zmienną zależną była radykalność. Badanie składało się z części eksperymentalnej oraz części opartej na pomiarze kwestionariuszowym. W części eksperymentalnej manipulowano zmienną decenteracja, przydzielając badanych do jednej z trzech grup (z zadaniem decenterującym, centrującym lub kontrolnym), a następnie mierzono radykalność za pomocą *Kwestionariusza radykalności*. Potem następowało zadanie buforowe, mające wygasić efekt manipulacji eksperymentalnej, a następnie kwestionariuszowy pomiar stałej dyspozycji empatycznej.

Narzędzia badawcze

W badaniu wykorzystano kwestionariusz do pomiaru stałej dyspozycji empatycznej o nazwie *Indeks reaktywności interpersonalnej* (IRI) autorstwa Marka H. Davisa (1999, s. 71), autorskie narzędzie do pomiaru radykalności w zachowaniu (*Kwestionariusz radykalności*), autorskie zadanie centrujące i decenterujące – oba skonstruowane na potrzeby tego badania – oraz zadanie buforowe.

Indeks reaktywności interpersonalnej. IRI jest narzędziem do wielowymiarowego pomiaru empatii, opartym na założeniu, że na empatię składa się wiele różnych, ale powiązanych ze sobą konstruktów. Narzędzie to zawiera cztery skale: skalę fantazji (F), przyjmowania perspektywy (PP), empatycznej troski (ET) oraz osobistej przykrości (OP). Każda skala składa się z siedmiu pozycji. Odniesienie skal kwestionariusza IRI do przedstawionego wyżej modelu empatii przedstawia się następująco: empatyczna troska oraz osobista przykrość należą do afektywnych skutków empatii, w tym empatyczna troska bez wątplenia jest skutkiem reaktywnym (reakcja emocjonalna na cierpienie innej osoby, różna od tego, co przeżywa ta osoba), osobista przykrość natomiast może być reakcją analogiczną lub reaktywną, w zależności od sytuacji. Przyjmowanie perspektywy jest zaawansowanym procesem poznawczym związanym z empatią, a skala PP, według Davisa, jest jedyną istniejącą miarą tego zjawiska u ludzi dorosłych. Nie mierzy ona zdolności ani

możliwości przyjmowania perspektywy, ani też skutków tego procesu, lecz jedynie indywidualną skłonność jednostki do przyjmowania perspektywy innych ludzi. Najtrudniej w proponowanym modelu umiejscowić skalę F – fantazję. Mierzy ona skłonność do wyobrażenia sobie siebie w roli fikcyjnych bohaterów z książek i filmów. Wskaźniki rzetelności wewnętrznej (α Cronbacha), podane przez Davisa (1999), wynoszą od 0,70 do 0,78, natomiast wyniki stabilności bezwzględnej od 0,61 do 0,81 w okresie dwóch miesięcy. Narzędzie nie było adaptowane do polskich warunków, jedynie przetłumaczone na język polski przez Jolantę Kubiak (Davis, 1999), jednak w przeprowadzonym badaniu rzetelność przetłumaczonego *Indeksu reaktywności interpersonalnej*, jak i poszczególnych jego skal jest w większości zadowalająca. Wskaźnik rzetelności α Cronbacha w opisywanym w tej pracy badaniu wyniósł $\alpha = 0,84$, dla poszczególnych skal zaś wyniósł F $\alpha = 0,82$; ET $\alpha = 0,74$; OP $\alpha = 0,73$; PP $\alpha = 0,61$.

Zadania decentrujące. Zadanie centrujące i decentrujące służy do wzbudzenia decentracji (a w drugiej wersji do wzbudzania centracji). W narzędziu użyto krótkich historii dotyczących konfliktu między dwojgiem ludzi. W wersji decentrującej badani byli proszeni, żeby wyobrazić sobie, co czują i co myślą obie osoby występujące w historii. Zadanie to, poprzez poznawcze i afektywne przyjęcie perspektywy, powinno wzbudzić zarówno poznawczy, jak i afektywny aspekt przyjmowania perspektywy.

Decentracja instrukcja. „Przeczytaj historię nr 1 i odpowiedz na pytania dotyczące tej historii, a następnie to samo zrób z historią nr 2. Nie ma złych ani dobrych odpowiedzi, postaraj się odpowiadać zgodnie z tym, co uważasz i co czujesz”.

Decentracja historia 1. „Barbara stoi w długiej kolejce w aptece. Po niedawnym upadku boli ją biodro, ma za sobą ciężki dzień w pracy i śpieszy się do domu. Na szczęście jest już prawie przy okienku. Anna źle się poczuła na ulicy, nagle bardzo silnie rozboleła ją brzuch. Wchodzi do apteki i widzi długą kolejkę. Jest jej słabo i boi się, że zwymiotuje. Prosi kobietę stojącą już blisko okienka (Barbarę), żeby pozwoliła jej kupić lekarstwo na niestrawność bez kolejki. Barbara mówi: Proszę pani, wszyscy tu przyszliśmy po leki. Ja swoje odstałam na bolącej nodze. Widzę, że nie jest pani umierająca, więc proszę odstać swoje. Anna: Jak można być tak niezyczliwym?! – dziwi się Anna”.

Decentracja zadanie 1. „Opisz, jak wyglądała przedstawiona na poprzedniej stronie sytuacja z punktu widzenia Anny, a jak z punktu widzenia Barbary. Napisz też, jak w tej sytuacji mogła poczuć się Anna oraz jak w tej sytuacji mogła czuć się Barbara”.

Decentracja zadanie 2. „Opisz, co TY poczułeś/-łaś względem Anny oraz co TY poczułeś/-łaś względem Barbary, czytając tą historię (zakładając, że są to prawdziwe osoby i historia naprawdę się wydarzyła)”.

Decentracja historia 2. „Marcin jest na spacerze z psem. Na widok psa przechodzące obok małe dziecko zaczyna płakać. Marcin bierze psa na smycz.

– Psa trzeba prowadzić na smyczy i w kagańcu – mówi zdenerwowany ojciec dziecka, biorąc je na ręce. Marcin: To jest łagodny pies, nigdy nikogo nie ugryzł ani nawet na nikogo nie warknął. Jest mały i zupełnie niegroźny. Ojciec dziecka: Skąd ja mam wiedzieć, czy pies groźny czy nie. Moja córka boi się zwierząt, a przepisy są takie, że pies musi być na smyczy.

Marcin: No to już nie moja wina, że pana dziecko się boi, może proszę popracować nad tym z dzieckiem. Ojciec dziecka: Proszę się nie mądrzyć, tylko przestrzegać przepisów. Następnym razem zawiadomię straż miejską”.

Decentracja zadanie 1. „Opisz, jak wyglądała przedstawiona na poprzedniej stronie sytuacja z punktu widzenia Marcina, a jak z punktu widzenia ojca dziecka. Napisz też, jak w tej sytuacji mógł poczuć się Marcin oraz jak w tej sytuacji mógł poczuć się ojciec dziecka.

Decentracja zadanie 2. „Opisz, co TY poczułeś/-łaś względem Marcina oraz co TY poczułeś/-łaś względem ojca dziecka, czytając tę historię (zakładając, że są to prawdziwe osoby i historia naprawdę się wydarzyła)”.

Zadania centrujące. W zadaniu centrującym badany miał wyobrazić sobie siebie w opisanej sytuacji konfliktu i odpowiedzieć na pytanie, jakby się czuł i co by myślał w tej sytuacji. Zadanie to powinno torować postrzeganie jednostronne, pomijanie drugiej strony konfliktu i skupianie się na własnych odczuciach i reakcjach, co w myśl założeń prowadzić miało do podwyższenia radykalności.

Centracja instrukcja. „Przeczytaj historię nr 1 i odpowiedz na pytania dotyczące tej historii, a następnie to samo zrób z historią nr 2. Nie ma złych ani dobrych odpowiedzi, postaraj się odpowiadać zgodnie z tym, co uważasz i co czujesz”.

Centracja historia 1. „Wyobraź sobie, że idziesz ulicą i niespodziewanie łapie Cię bardzo silny ból brzucha. Wchodzisz do apteki i widzisz długą kolejkę. Jest ci słabo i boisz się, że zwymiotujesz. Prosisz osobę stojącą już blisko okienka, żeby pozwoliła ci kupić lekarstwo na niestrawność bez kolejki. Kobieta odmawia: Wszyscy tu przyszliśmy po leki. Ja swoje odstałam na bolącej nodze. Widzę, że nie dzieje się nic poważnego, więc proszę odstać swoje”.

Centracja historia 2. „Jesteś na spacerze z psem. Na widok Twojego psa przechodzące obok małe dziecko zaczyna płakać. Bierzesz psa na smycz. – Psa trzeba prowadzić na smyczy i w kagańcu – mówi zdenerwowany ojciec dziecka, biorąc je na ręce.

Ty: To jest łagodny pies, nigdy nikogo nie ugryzł ani nawet na nikogo nie warknął. Jest mały i zupełnie niegroźny. Ojciec dziecka: Skąd ja mam wiedzieć, czy pies groźny czy nie. Moja córka boi się zwierząt, a przepisy są takie, że pies musi być na smyczy. Ty: No to już nie moja wina, że pana dziecko się boi, może proszę popracować nad tym z dzieckiem.

Ojciec dziecka: Proszę się nie mądrzyć, tylko ostrzecgać przepisów. Następnym razem zawiadomię straż miejską”.

Centracja zadanie 1. „Wyobraź sobie i opisz, co byś pomyślał/-a i jak byś zareagował/-a w opisaney sytuacji”.

Centracja zadanie 2. „Wyobraź sobie i opisz, jak mógłbyś/mogłabyś się poczuć w opisaney sytuacji”.

W wersji kontrolnej występowały te same dwie historyjki – w formie z zadania decentrującego, ponieważ narracja jest tu trzecioosobowa, a więc bardziej neutralna, a badany był proszony o ocenienie, czy historia jest dobrze napisana, interesująca i czy dialogi są wiarygodne, a następnie o to, by wskazał rodzaj filmu, w jakim mogłaby się znaleźć taka scena – komedii, filmie obyczajowym, filmie kryminalnym itd.

Zadanie buforowe. W badaniu zostało zastosowane zadanie buforowe w celu wygaszenia efektu manipulacji eksperymentalnej. Było to zadanie „Klocki”, które stanowi część baterii testów APIS mierzących inteligencję ogólną (Matczak, Jaworowska, Ciechanowicz, Stańczak, Zalewska, 2005). Zadanie służy do pomiaru zdolności wzrokowo-przestrzennych. Badanemu przedstawia się rysunki figur z elementów w kształcie klocków.

Instrukcja: „Policz klocki wchodzące w skład figury”.

Kwestionariusz radykalności. *Kwestionariusz radykalności* składa się z ośmiu pozycji dotyczących dylematów z życia uczelni. Tematyka pytań została celowo zawężona do problemów z życia uczelni, aby mierzyła faktyczną, a nie deklarowaną radykalność (więcej o tym podrozdziale procedura badania). Dylematy te dotyczą kolejno: spóźniania się wykładowcy na wykład, plagiatu pracy magisterskiej, seksitowskich żartów wykładowcy, romansu wykładowcy ze studentką, faworyzowania studentów jednej płci przez wykładowcę, bójki między studentem a wykładowcą, kupowania testów egzaminacyjnych przez studentów oraz wyzywającego ubioru studentki na egzaminie. Skala odpowiedzi ma zawsze cztery pozycje, różne w zależności od treści pytania, jednak zawsze pierwsza jest zdecydowanym opowiedzeniem się po jednej ze stron dylematu (lub za jednostronnym rozwiązaniem), ostatnia zdecydowanym opowiedzeniem się za drugą stroną (lub za jednostronnym rozwiązaniem, dokładnie przeciwnym niż w odpowiedzi pierwszej). Natomiast pozycje druga i czwarta nie zawierają zdecydowanego opowiedzenia się po żadnej ze stron, są bardziej wyważone, czyli uwzględniają okoliczności i są mniej zdecydowane. Badany jest proszony o wybranie tylko jednej odpowiedzi. Odpowiedzi 1 i 4 są traktowane jako równoważnie radykalne i przypisywana jest im wartość punktowa 1, natomiast odpowiedzi 2 i 3 jako równoważnie umiarkowane i przypisywana jest im wartość punktowa 0.

Radykalność instrukcja. „Przy każdym pytaniu wybierz jedną odpowiedź, zaznaczając ją krzyżykiem. Jeśli nie znajdujesz odpowiedzi, z którą zgadasz się w 100%, zaznacz tę, która jest najbliższa Twoim przekonaniom. Ważne jest, żebyś odpowiedział/-a na wszystkie pytania”.

Przykład pytania i skali odpowiedzi. „Na niektórych kierunkach studiów wymagane jest, żeby prace magisterskie studentów składały się z części teoretycznej oraz części dotyczącej własnych badań przeprowadzanych przez magistrantów. Wyszło na jaw, że jeden ze studentów przepisał od koleżanki część teoretyczną swojej pracy magisterskiej. Jednak badania przeprowadził i opisał samodzielnie.

Jaka powinna być reakcja władz uczelni w tej sytuacji?

- To, co zrobił student, to poważne oszustwo, takie zachowanie jest nieuczciwe i nieetyczne. Nie powinno się dopuszczać go do egzaminu magisterskiego.
- Student postąpił nieuczciwie, ale jeśli drugą część pracy napisał samodzielnie, to można zastanowić się nad dopuszczeniem go do egzaminu magisterskiego, jeśli napisze od nowa tę część, w której wykryto plagiat.

- Pracę magisterską powinno się napisać samodzielnie, ale plagiat plagiatowi nierówny – skoro badania zrobił sam, to może należy dać mu szansę wykazania się wiedzą teoretyczną na egzaminie magisterskim.

- Można to postrzegać jako nieuczciwość, ale bez przesady, wielu studentów tak robi. Część teoretyczna to i tak w większości przepisane podręczniki. Myślę, że nie trzeba wyciągać poważnych konsekwencji”.

Podczas konstruowania narzędzia do pomiaru radykalności pojawiło się kilka istotnych problemów. Po pierwsze, charakter mierzonej zmiennej uniemożliwia (a przynajmniej bardzo utrudnia) zastosowanie skali typu Likerta, ponieważ odpowiedzi skrajne, czyli zdecydowanie za lub zdecydowanie przeciw, są traktowane jako równoważnie radykalne. Badanemu trzeba przedstawić odpowiedzi opowiadające się zarówno bardzo za, jak i bardzo przeciw jakiejś osobie lub opcji, jednocześnie jednak niemożliwe jest podanie do każdej z opcji skali od *zdecydowanie za* do *zdecydowanie przeciw*, liczba możliwych odpowiedzi spowodowałaby bowiem ogromne problemy w pomiarze zmiennej. Badany mógłby na przykład opowiedzieć się zdecydowanie za jednym z radykalnych rozwiązań, zdecydowanie przeciw drugiemu radykalnemu rozwiązaniu oraz zdecydowanie za rozwiązaniem umiarkowanym (zakładając, że ograniczy się liczbę opcji umiarkowanych do jednej). Dlatego zdecydowano się na mniej jednolitą skalę, ale za to ułatwiającą jednoznaczny pomiar zmiennej.

Trafność narzędzia sprawdzano metodą sędziów kompetentnych. Czterech sędziów kompetentnych zapoznanych z zastosowaną w badaniu definicją pojęcia radykalności, oceniali osiem pozycji kwestionariusza wraz ze skalami odpowiedzi pod kątem zgodności z teoretyczną definicją pojęcia radykalności oraz poziomu radykalności poszczególnych odpowiedzi.

Po przeprowadzeniu pilotażu ($N = 50$) odrzucone zostało jedno pytanie, które nie różnicowało badanych (w pytaniu tym prawie wszyscy badani wybrali tę samą odpowiedź).

Rzetelność (zgodność wewnętrzną) narzędzia sprawdzono za pomocą metody Kudera-Richardsona. Ponieważ mierzone zmienne nie posiadają jednolitego warunku (mamy tu dwie różne wartości, mówiące o takim samym poziomie radykalności 1 i 4 – radykalne, 2 i 3 – nieradykalne) zmienne wymagały zrekodowania. Zrekodowano więc zmienne do postaci: 1 – brak radykalności; 2 – radykalność. Współczynnik zgodności wewnętrznej K-R 20, obliczony na tak zrekodowanych zmiennych, wynosi 0,720. Trzeba zaznaczyć, że zgodność wewnętrzna na poziomie K-R 20 = 0,720 nie jest zgodnością wysoką, przyjęto jednak, że zadowalającą.

Procedura badania

Badanie przeprowadzono w jednym z warszawskich liceów ogólnokształcących. Przebadane zostały dwie klasy III ($N = 60$; $K = 44$; $M = 16$). Uczniów poinformowano, że badanie dotyczy stylów reagowania w sytuacjach społecznych.

Instrukcja ogólna. „Bardzo dziękuję, że zgodziłaś/-eś się wziąć udział w badaniu. Badanie dotyczy stylów reagowania w sytuacjach społecznych. Jest całkowicie anonimowe, a wyniki będą wykorzystane wyłącznie do analizy naukowej. Badanie składa się z trzech części. Część I zawiera dwa krótkie opisy sytuacji i pytania do każdego z nich. Część II to krótkie zadanie badające zdolności wzrokowo-przestrzenne. Część III to kwestionariusz mierzący style reagowania w sytuacjach społecznych”.

Przebieg badania. Badani zostali losowo przydzieleni do jednej z trzech grup ($N = 20$). Grupa pierwsza otrzymała zadanie decentrujące, grupa druga zadanie centrujące, a grupa trzecia zadanie kontrolne. Po wykonaniu i zebraniu zadań, podawano instrukcję maskującą. Informowano badanych, że procedura wymaga tego, aby zrobić przerwę pomiędzy pierwszą a drugą częścią badania i że w tej przerwie proszeni są o pomoc w innym zadaniu, mianowicie na uczelniach wyższych toczą się dyskusje na temat ustalenia międzyuczelnianego kodeksu etycznego i w związku z tym samorządy studenckie prowadzą minisondaż społeczny dotyczący norm postępowania w różnych sytuacjach, które mogą zdarzyć się na uczelni. Osoba przeprowadzająca badanie informowała, że pomaga w przeprowadzeniu tego sondażu, więc przyniosła krótki kwestionariusz tego dotyczący i prosi o jego wypełnienie. Taka instrukcja maskująca była potrzebna do tego, żeby pomiar zmiennej radykalności dotyczył faktycznego zachowania – badani myśleli, że ich głosy mogą wpłynąć na ostateczny kształt kodeksu. Po tak podanej instrukcji osoby badane wypełniały kwestionariusz radykalności. Następnie dawano badanym do wypełnienia zadanie buforowe „Klocki”, mające wygasić efekt zadania decentrującego/centrującego, by móc następnie zmierzyć stałą dyspozycję empatyczną. Następnie badani wypełniali *Indeks reaktywności interpersonalnej* Davisa.

WYNIKI

Hipoteza I

Pierwszy korelacyjny etap analizy obejmował sprawdzenie związków między poziomem radykalności a poziomem empatii dyspozycyjnej. Analiza korelacji (korelacja Pearsona) wykazała ujemną korelację między dyspozycją empatyczną mierzoną *Indeksem reaktywności*

interpersonalnej Davisa a radykalnością mierzoną *Kwestionariuszem radykalności* ($r = -0,226$; $p < 0,05$). Jest to wynik zgodny z hipotezą, że im wyższy poziom stałej dyspozycji empatycznej, tym niższy poziom radykalności postaw społecznych. Jednoczynnikowa analiza wariancji wykazała ponadto, że nie ma różnic pomiędzy średnim poziomem empatii mierzonej IRI w grupach eksperymentalnych: centracja, decentracja oraz grupa kontrolna, $F(2, 57) = 1,3$; $p = 0,28$. Jest to zgodne z założeniami, ponieważ przed pomiarem empatii zostało zastosowane zadanie buforowe, które miało wygasić efekt wzbudzenia centracji/decentracji. Należy jednak zaznaczyć, że uzyskana korelacja nie jest silna.

Ponadto porównanie średnich wykazało istotnie wyższy poziom empatii w grupie kobiet (64,8) niż w grupie mężczyzn (55,63); $t(58) = 2,44$; $p < 0,05$. Nie ma natomiast różnicy w poziomie radykalności ze względu na płeć: $t(58) = 0,61$; $p = 0,54$.

Analiza korelacji poszczególnych skal *Indeksu reaktywności interpersonalnej* z wynikami radykalności wykazała istotną ujemną korelację jedynie dla skali ET (empatycznej troski) ($r = -0,250$; $p < 0,05$). Pozostałe skale nie są osobno skorelowane z radykalnością.

Pojawiły się natomiast istotne wewnętrzne korelacje pomiędzy skalami IRI, z czego najsilniejsza jest dodatnia korelacja między skalą PP (przyjmowania perspektywy) a skalą ET (empatycznej troski) ($r = 0,442$; $p < 0,01$). Korelacje przedstawia tabela 1.

Hipoteza II

W celu sprawdzenia, czy osoby, które znalazły się w różnych warunkach eksperymentalnych, tj. decentracja/centracja/grupa kontrolna, różniły się między sobą pod względem poziomu radykalności, przeprowadzono jednoczynnikową analizę wariancji ANOVA. Rozkład poziomu radykalności w badanej próbie miał rozkład zbliżony do rozkładu normalnego (test K-S = 1,09;

$p = 0,182$). Analiza wariancji wykazała istotny statystycznie efekt główny manipulacji decentracją: $F(2, 57) = 22,62$; $p < 0,001$, co oznacza, że grupy eksperymentalne różniły się pod względem poziomu radykalności. Średnia poziomu radykalności w grupie poddanej decentracji wyniosła 1,85 ($SD = 1,5$), w grupie kontrolnej 3,95 ($SD = 1,47$), a w grupie poddanej centracji 5,10 ($SD = 1,29$). Przeprowadzono analizy porównań wielokrotnych (z poprawką Bonferroniego), które wykazały, że osoby poddane centracji wykazały istotnie wyższy poziom radykalności niż osoby z grupy kontrolnej: 1,15; $p = 0,040$, a także istotnie wyższy niż osoby poddane decentracji: 3,25; $p < 0,001$; osoby z grupy kontrolnej wykazały istotnie wyższy poziom radykalności niż osoby z grupy poddanej decentracji: 2,10; $p < 0,001$. Można zatem powiedzieć, że centracja wpłynęła na wzrost poziomu radykalności, a decentracja wpłynęła na jego spadek.

Hipoteza III

W celu odpowiedzi na pytanie, czy empatia warunkuje siłę wpływu decentracji na radykalność wykonano hierarchiczną analizę regresji liniowej. Ponieważ zmienna manipulacja decentracją jest zmienną jakościową przyjmującą trzy poziomy (decentracja, centracja oraz grupa kontrolna), niezbędne było zastosowanie dwóch dodatkowych zmiennych dychotomicznych (jeden z poziomów przyjmuje się jako stan wyjściowy – w tym przypadku poziom *grupa kontrolna*). Powstały więc: zmienna dychotomiczna centracja oraz zmienna dychotomiczna decentracja (tzw. *dummy variables*). W zmiennej dychotomicznej centracja wartość 1 oznacza poziom centracji, a 0 brak tego poziomu (czyli decentracja oraz grupa kontrolna). W zmiennej dychotomicznej decentracja wartość 1 oznacza poziom decentracji, a 0 brak tego poziomu (czyli centracja oraz kontrolna).

W celu przystąpienia do obliczenia efektów interakcyjnych nowo powstałe zmienne zostały poddane procedurze

Tabela 1

Korelacja r-Pearsona pomiędzy radykalnością a poszczególnymi skalami IRI, mierzącej dyspozycję empatyczną (N = 60) oraz wartości współczynnika α Cronbacha dla poszczególnych skal IRI

	α Cronbacha	Radykalność	Skala F	Skala ET	Skala PP
Skala F	0,82	-0,093			
Skala ET	0,74	-0,250*	0,158		
Skala PP	0,61	-0,081	0,292*	0,442**	
Skala OP	0,74	-0,183	0,270*	0,367**	0,147

* korelacja jest istotna na poziomie $p < 0,05$ (jednostronnie);

** korelacja jest istotna na poziomie $p < 0,01$ (jednostronnie).

Źródło: opracowanie własne.

centracji (zrekodowano wartości 0 na -1). Procedurze centracji została poddana także zmienna ilościowa empatia – metodą standaryzacji z surowej zmiennej ilościowej stworzono zmienną wystandaryzowaną (empatia wystandaryzowana), przyjmującą średnią o wartości 0.

W pierwszym kroku do analizy wprowadzono dwie zmienne niezależne centrację i decentrację oraz zmienną moderującą empatia. W drugim kroku do modelu wprowadzono dwie zmienne interakcyjne drugiego stopnia dychotomiczna centracja × empatia wystandaryzowana oraz dychotomiczna decentracja × empatia wystandaryzowana. W trzecim kroku natomiast zmienną interakcyjną trzeciego stopnia dychotomiczna centracja × dychotomiczna decentracja × empatia wystandaryzowana. Zmienna niezależna interakcyjna z trzeciego kroku analizy okazała się nieistotna dla modelu, dlatego analiza nie przedstawiła dla niej wyników i porzuciła na kroku drugim.

Tabela 2 ze szczegółowymi wynikami dla zmiennych niezależnych pokazuje, że zarówno wskaźnik centracji,

jak i decentracji pozwala przewidywać poziom radykalności. Na podstawie współczynników β można powiedzieć, że centracja pozwala przewidywać wzrost poziomu radykalności ($\beta = 0,283$), natomiast decentracja pozwala przewidywać spadek poziomu radykalności ($\beta = -0,509$) – wynik ten jest zgodny z wynikami analizy wariancji przeprowadzonej przy weryfikacji hipotezy II. W drugim kroku analizy regresji istotną zmienną interakcyjną okazała się interakcja centracji i empatii.

Aby sprawdzić, co dokładnie kryje się za tym wynikiem, należało wykonać analizę regresji, porównując grupy o niskim, średnim i wysokim poziomie empatii. W tym celu stworzono trzystopniową zmienną, dzieląc wyniki empatii na trzy równe pod względem liczebności części, w których wyniki od 23 do 59 punktów to niski poziom empatii, od 60 do 68 punktów to średni poziom empatii oraz od 69 do 92 punktów to wysoki poziom empatii.

Przeprowadzona analiza wykazała istotny statystycznie model jedynie w grupie o niskim poziomie empatii,

Tabela 2

Analiza regresji dla zmiennej zależnej radykalność oraz zmiennych niezależnych: manipulacja decentracją oraz empatia – wyniki szczegółowe predyktorów

Model	Predyktor	B	SE	β	t	p
1	centracja*	0,579	0,227	0,283	2,54	0,014
	decentracja	-1,042	0,229	-0,509	-4,55	< 0,001
	empatia**	-0,004	0,014	-0,025	-0,26	0,796
2	centracja	0,610	0,223	0,297	2,72	0,009
	decentracja	-1,021	0,225	-0,498	-4,54	< 0,001
	empatia	0,023	0,019	0,159	1,22	0,227
	centracja x empatia	0,489	0,243	0,251	2,01	0,049
	decentracja x empatia	0,254	0,210	0,130	1,21	0,231

* przedstawione w tabeli zmienne centracja oraz decentracja odnoszą się do wprowadzonych do analizy regresji zmiennych dychotomicznych (dychotomiczna centracja oraz dychotomiczna decentracja);

** przedstawiona w tabeli zmienna empatia odnosi się do zmiennej poddanej procedurze centracji (empatia wystandaryzowana).

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3

Analiza regresji dla zmiennej zależnej radykalność oraz zmiennych niezależnych manipulacja decentracją oraz empatia – wyniki szczegółowe predyktorów w podziale na poziom empatii badanych osób

Poziom empatii	Predyktor	B	SE	β	t	p
niski poziom empatii	centracja*	1,885	0,342	0,792	5,51	< 0,001
średni poziom empatii	centracja	0,650	0,480	0,312	1,35	0,193
wysoki poziom empatii	centracja	0,708	0,373	0,400	1,90	0,073

* przedstawiona w tabeli zmienna centracja odnosi się do wprowadzonej do analizy regresji zmiennej dychotomicznej (dychotomiczna centracja).

Źródło: opracowanie własne.

$F(1, 18) = 30,37; p < 0,001$. Pozostałe dwa modele: średni poziom empatii, $F(1, 17) = 1,83; p = 0,193$, oraz wysoki poziom empatii, $F(1, 19) = 3,61; p = 0,07$, okazały się nieistotne.

W grupie o niskim poziomie empatii widać silny związek między zmienną niezależną a zależną, kierunek wskaźnika β pokazuje zaś, że centracja pozwala wyjaśniać wzrost poziomu radykalności ($\beta = 0,791$) (tabela 3). Model ten wyjaśnia 60,7% wariancji radykalności w tej grupie (skorygowane $R^2 = 0,607$). Wynik ten można uznać za wysoki.

Pomimo istotności wprowadzonego predyktora, przyrost wyjaśnionej wariancji po wprowadzeniu zmiennych interakcyjnych nie zmienia się istotnie. Skorygowane R^2 w pierwszym kroku analizy regresji wynosi 45,8%, po wprowadzeniu zaś zmiennych interakcyjnych 47,9% – zmiana ta nie jest istotna ($p = 0,127$).

DYSKUSJA

Hipoteza zakładająca ujemną korelację między dyspozycją empatyczną a radykalnością została wzmocniona, chociaż zależność ta nie jest silna. Specyfika badania korelacyjnego nie pozwala określić kierunku tego związku (choć wiedza teoretyczna pozwala przypuszczać, że to empatia wpływa na obniżenie radykalności), a także nie wyjaśnia natury potencjalnej zależności między empatią a radykalnością. Mając na uwadze wielowymiarowość empatii, postawiono pytanie, który z elementów empatii wpływa (lub który wpływa najbardziej) na obniżenie radykalności. W opisywanym badaniu zakładano, że tym czynnikiem jest poznawczy element empatii, zwany decenteracją.

Okazało się, że aktywizacja decenteracji silnie wpływała na obniżenie radykalności, natomiast ujemna korelacja między empatią a radykalnością okazała się słaba, a więc sama dyspozycja empatyczna nie jest silnym predyktorem obniżenia radykalności (przyjmując założenie o kierunku tego związku), a dopiero wzbudzenie jednego z jej komponentów – decenteracji – ma znaczący wpływ na obniżenie radykalności.

Wyjaśnień zależności między decenteracją a radykalnością można szukać w teorii atrybucji, według której większość ludzi ma skłonność do wyjaśniania własnych zachowań czynnikami sytuacyjnymi, zachowań innych ludzi zaś ich cechami wewnętrznymi przy jednoczesnym niedocenianiu roli czynników sytuacyjnych. Wynika to między innymi z odmienności wiedzy aktora i obserwatora. Jesteśmy dużo bardziej świadomi wpływu zmienności sytuacyjnej na nasze własne zachowania w przeszłości, niż podobnej zmienności sytuacyjnej u ludzi, których zachowanie obserwujemy (Wojciszke, 2002).

Można przypuszczać, że przyjęcie perspektywy innej osoby (czyli decenteracja) niweluje efekt asymetrii atrybucji – obserwator postrzega zachowanie obserwowanego jako uwarunkowane w tej samej mierze sytuacyjnie, co własne (Davis, 1999). Uniknięcie tego zniekształcania poznawczego może silnie sprzyjać bardziej złożonym, a więc mniej radykalnym ocenom obserwowanych ludzi. Jednym z elementów radykalności jest bowiem dostrzeżenie mniejszej liczby aspektów rozpatrywanego zjawiska, w tym niedostrzeżenie lub niedocenianie roli kontekstu sytuacyjnego. Należy także podkreślić, że aktywizacja stanu przeciwnego do decenteracji, czyli koncentracji na własnym punkcie widzenia (centracji), istotnie podwyższa poziom radykalności, co pokazuje, że centracja jest nie tylko warunkiem kontrolnym, odmiennym od decenteracji, ale także w istotny sposób obniża skłonność do wielowymiarowego podejścia do dylematów społecznych, być może właśnie poprzez wzmocnienie efektu asymetrii atrybucji, w wyniku którego wpływ czynników sytuacyjnych na zachowanie obserwowanej osoby jest niedoceniany. Kolejnym krokiem byłoby więc sprawdzenie bezpośredniego wpływu decenteracji oraz centracji na mechanizmy atrybucji oraz wpływu tych mechanizmów na poziom radykalności postaw społecznych.

Biorąc pod uwagę, że wzbudzenie poznawczego elementu empatii miało silny wpływ na obniżenie radykalności, spodziewano się, że wystąpi ujemna korelacja między poznawczymi skalami IRI (PP oraz F) a radykalnością. Takie zjawisko jednak nie wystąpiło. Można na tej podstawie przypuszczać, że poziom radykalności jest silnie uwarunkowany sytuacyjnie, a więc to nie tyle (lub nie tylko) stałe dyspozycje jednostki warunkują jej poziom radykalności, ile raczej warunkuje ją sytuacyjnie wzbudzone nastawienie poznawcze. Nie rozstrzyga to jednak definitywnie tego, czy zmienne afektywne, w tym afektywne komponenty empatii, nie mają wpływu na poziom radykalności – to badanie mogło nie wychwycić ich wpływu. Myśląc o dalszym kierunku badań, warto byłoby wyodrębnić inne elementy empatii i rozszerzyć badanie eksperymentalne o te elementy. Należałoby tak zaplanować eksperyment, żeby porównać ze sobą grupy ze wzbudzeniem poznawczego przyjmowania perspektywy, afektywnego przyjmowania perspektywy, a także emocjonalnego aspektu empatii niezwiązanego z przyjmowaniem perspektywy (m.in. empatycznej troski i osobistej przykrości). Na pewno warto także wnikliwiej zastanowić się nad sposobami wzbudzenia oraz pomiarem decenteracji, a także sprawdzić wpływ aktywizacji decenteracji na wyniki uzyskane w kwestionariuszu IRI, w szczególności na skali przyjmowania perspektywy (co w tym badaniu było niemożliwe ze względu na zadanie buforowe)

oraz na wyniki uzyskane za pomocą innych narzędzi do pomiaru empatii. Ciekawe byłoby także powtórzenie badania z wykorzystaniem innego wariantu narzędzia wzbudzającego decentrację – np. zadania obrazkowego Feffera i Gourevitcha (1960) – w celu sprawdzenia, czy oba narzędzia wzbudzają ten sam rodzaj decentracji oraz czy oba rodzaje wzbudzenia tak samo wpływają na radykalność postaw społecznych.

Sądzę jednak, że nie należy rezygnować z szukania wyjaśnień dyspozycyjnych, szczególnie w świetle ciekawych wyników, które dostarczyła analiza interakcji centracji z empatią. Pokazują one, że poziom dyspozycyjnej empatii miał większe znaczenie niż wynikałoby to z prostej analizy korelacji. Okazało się bowiem, że empatia rzeczywiście moderuje wpływ przyjmowania perspektywy na radykalność, jednak inaczej niż zakładano (choć niejako analogicznie) – to nie wysoka empatia nasila działanie decentracji, lecz niska empatia nasila działanie centracji. A więc centracja silniej podwyższa radykalność w grupie osób o niskim poziomie empatii. Niska dyspozycja empatyczna, czyli brak empatycznej troski, nieumiejętność czy brak skłonności do przyjęcia cudzej perspektywy oraz brak skłonności do odczuwania przykrości w reakcji na cudzą krzywdę, sprzyja podatności na sytuacyjnie wzbudzoną centrację. Można zakładać, że osoby o niskim poziomie empatii łatwiej wprowadzić w jednostronny tryb myślenia, który prowadzi do radykalnych postaw, ponieważ jest to tryb bardziej zgodny z ich stylem poznawczym. Ponadto można przypuszczać, że u osób o wyższym poziomie empatii wpływ zadania centrującego został do pewnego stopnia zahamowany przez naturalną skłonność do empatii (przykładowo, pomimo polecenia wyobrażenia sobie jedynie własnej reakcji w danej sytuacji, osoba o dużej skłonności empatycznej nie powstrzymała się całkowicie od wyobrażenia sobie punktu widzenia drugiej strony – w opisanych sytuacjach były zawsze dwie osoby, więc było to możliwe), podczas gdy u osób o niskim poziomie empatii nic nie hamowało centrującego działania manipulacji eksperymentalnej.

Wyjaśnień związku decentracji z radykalnością mogłoby dostarczyć badanie poszukujące innych mediatorów i/lub moderatorów związku między tymi dwiema zmiennymi w postaci takich dyspozycji, jak inteligencja, poziom złożoności poznawczej czy niektóre cechy osobowości (np. otwartość na doświadczenie). Wydaje się bowiem prawdopodobne, że zarówno cechy osobowości, jak i inteligencja oraz inne właściwości poznawcze mogą warunkować zdolność do przyjmowania perspektywy lub modyfikować wpływ przyjęcia perspektywy na postawy społeczne.

Na koniec należy zwrócić uwagę na ograniczenia przeprowadzonego badania. Wydaje się, że pewien wpływ na

wyniki mogła mieć zdecydowana przewaga kobiet w grupie badanych. W opisywanym badaniu nie stwierdzono różnic między płciami w poziomie radykalności, nie jest to jednak wystarczająca przesłanka, by stwierdzić, że efekt płci nie miał znaczenia. Płeć mogła bowiem mieć bardziej pośredni wpływ na wyniki: istnieje ryzyko, że znaczenie dla wyników miał efekt społecznych oczekiwań, skłaniający mężczyzn do prezentowania postaw bardziej zdecydowanych, a kobiet – bardziej wyważonych. Efekt ten mógł wpłynąć także na większe zaangażowanie w badanie kobiet niż mężczyzn, co mogło z kolei przełożyć się na poziom wykonania zadania centrującego/decentrującego, a tym samym na jego skuteczność. Dalsze badania należałoby przeprowadzić, dbając o zachowanie równowagi grupy pod względem płci.

LITERATURA CYTOWANA

- Borke, H. (1971). Interpersonal perception of young children: Egocentrism or empathy. *Developmental Psychology*, 5, 263–269.
- Cliffordson, C. (2002). The hierarchical structure of empathy: Dimensional organization and relations to structural functioning. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 49–59.
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *JSAS Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10 (4), 85.
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44, 113–126.
- Davis, M. H. (1999). *Empatia. O umiejętności współodczuwania*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Feffer, M. H., Gourevitch, V. (1960). Cognitive aspects of role-taking in children. *Journal of Personality*, 28 (4), 383–396.
- Fernández, A. M., Dufey, M., Kramp, U. (2011). Testing the psychometric properties of the Interpersonal Reactivity Index (IRI) in Chile: Empathy in a different cultural context. *European Journal of Psychological Assessment*, 27 (3), 179–185.
- Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L., Rizzolatti, G. (1996). Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119 (2), 593–609.
- Gerdes, K. E., Segal, E. A. (2011). Importance of empathy for social work practice: Integrating new science. *Social Work*, 56 (2), 141–148.
- Grezes, J. J., Armony, J. L., Rowe, J. J., Passingham, R. E. (2003). Activations related to “mirror” and “canonical” neurones in the human brain: An fMRI study. *Neuroimage*, 18 (4), 928–937.
- Hoffman, M. L. (2006). *Empatia i rozwój moralny*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Iacoboni, M., Molnar-Szakacs, I., Gallese, V., Buccino, G., Mazziotta, J. C., Rizzolatti, G. (2005). Grasping the intentions of others with one’s own mirror neuron system. *Plos Biology*, 3 (3), 529–535.

- Johnson, J. J. (2010). Beyond a shadow of doubt: The psychological nature of dogmatism. *International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, 5 (3), 149–161.
- Kaplan, J. T., Iacoboni, M. (2006). Getting a grip on other minds: Mirror neurons, intention understanding, and cognitive empathy. *Social Neuroscience*, 1 (3/4), 175–183.
- Krache, B. (2006). *Agresja*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Matczak, A., Jaworowska, A., Ciecchanowicz, A., Stańczak, J., Zalewska, E. (2005). *Bateria testów APIS-P(R)*. Podręcznik. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego.
- Pfeifer, J. H., Iacoboni, M., Mazziotta, J. C., Dapretto, M. (2008). Mirroring others' emotions relates to empathy and interpersonal competence in children. *Neuroimage*, 39 (4), 2076–2085.
- Piaget, J. (1993). *Psychologia dziecka*. Wrocław: Wydawnictwo Siedmioróg.
- Pulos, S., Elison, J., Lennon, R. (2004). The hierarchical structure of the Interpersonal Reactivity Index. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 32 (4), 355–360.
- Richardson, D. R., Hammock, G. S., Smith, S. M., Gardner, W., Signo, M. (1994). Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression behaviour. *Aggressive Behavior*, 20, 275–289.
- Rokeach, M. (1954). The nature and meaning of dogmatism. *Psychological Review*, 61, 194–204.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Siu, A. H., Shek, D. L. (2005). Validation of the Interpersonal Reactivity Index in a Chinese context. *Research on Social Work Practice*, 15 (2), 118–126.
- Webster, D. M., Kruglanski, A. W. (1994). Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (6), 1049–1062.
- Wispe, L. (1986). The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept a word is needed. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (2), 314–321.
- Wiszejko-Wierzbicka, D. (2006). *Rozwiązywanie dylematu nie-dobrowolnego leczenia odwykowego a poziom myślenia społeczno-politycznego*. Nieopublikowana rozprawa doktorska, Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Wojciszke, B. (2002). *Człowiek wśród ludzi*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Empathy and interpersonal decentration and the radicalism of social attitudes

Aleksandra Jerzmanowska

Warsaw School of Social Sciences and Humanities

ABSTRACT

The presented research deals with the relationships between readiness to experience empathy and interpersonal decentration and social radicalism. The participants (N=60) were randomly assigned to one of three experimental conditions: induced decentration, induced centration, and control condition. Readiness to experience empathy was measured with the Interpersonal Reactivity Index (Davis, 1983). The level of radicalism in social attitudes was measured by a specially developed Radicalism Questionnaire. As predicted, the results indicate that after induced decentration persons exhibited less radical social attitudes than in the neutral condition and less radical than in the centration condition. In the centration condition attitudes were the most radical. The results also show a weak negative correlation between the readiness to experience empathy and strength of social radicalism. Additionally an interaction effect was discovered between the level of empathy and activated centration, showing that the effect of activated centration on radicalism was stronger among persons with low empathetic disposition.

Key words: *decentration, empathy, radicalism of social attitudes*

Złożono: 8.03.2012

Złożono poprawiony tekst: 18.06.2012/ 6.09.2012/6.12.2012

Zaakceptowano do druku: 1.01.2013